De wisselwerking tussen presteren en prestatiemeting

Ed Vosselman

Ranglijsten lijken niet meer weg te denken uit onze huidige samenleving. Overal doemen lijstjes op met rangordeningen. Universiteiten worden gerangschikt op basis van onderwijs- en onderzoek- prestaties; ziekenhuizen op basis van de kwaliteit van diverse specialismen; piloten op basis van kerosinegebruik bij vluchten; hotels met behulp van sterren op basis van hun kwaliteit. Zo kan de lijst gemakkelijk met veel voorbeelden worden aangevuld.
De opkomst en verdere groei van de ranglijsten is een direct gevolg van de roep om meer transparantie. Die roep heeft geleid tot wat Michael Power van de London School of Economics and Political Sciences al voor het begin van deze eeuw een '*audit society*' noemde (Power, 1999). In die samenleving moet alles wat belangrijk wordt gevonden worden 'geaudit', dat wil zeggen gemeten en beoordeeld; wat niet wordt 'geaudit' is niet belangrijk.

Oppervlakkig gezien geven ranglijsten een reflectie van de relatieve prestaties die de diverse organisaties op bepaalde onderdelen hebben geleverd. Eerst is er de prestatie, dan is er de meting en de waardering, zo is de gedachte.
Meting en waardering van prestaties gaan altijd gepaard met reductie. Om buitenstaanders in staat te stellen te begrijpen wat er in de organisatie gebeurt, wordt de prestatie kwantitatief uitgedrukt; zij wordt gereduceerd tot een cijfer. Een dergelijke reductie verbetert de toegankelijkheid van de informatie en maakt een vergelijking tussen organisaties mogelijk. Zo verleiden de cijfers de gebruikers ervan tot de gedachte van de *objectiviteit*. Maar tegelijkertijd betekent reductie altijd versimpeling, een ontkenning van context. Met complexiteit en veelsoortigheid wordt geen rekening gehouden. Een ranking geeft dus een waardering tegen de prijs van de versimpeling.
Het zou wel eens kunnen zijn dat de relatie tussen ranglijsten en presteren, of in het algemeen tussen prestatiemeting en presteren, veel minder eenduidig is dan op het eerste gezicht lijkt. Presteren en prestatiemeting zijn geen gescheiden domeinen, maar zijn praktijken die met elkaar interacteren. De gedachte dat er eerst wordt gepresteerd en dan wordt gemeten is naïef; het kan evengoed (en misschien is dat wel realistischer) andersom zijn. Maar laat ik het maar houden bij interacteren; er is een wisselwerking tussen de prakijken van prestatiemeting en andere organisatiepraktijken.
Een voorbeeld uit mijn eigen werksfeer is wellicht illustratief. Universiteitsbesturen willen graag dat hun universiteit goed scoort op allerlei ranglijsten op het gebied van onderzoek en onderwijs. In verband daarmee worden onderzoekprestaties gemeten op basis van het aantal publicaties in gerenommeerde tijdschriften. Die tijdschriften worden gerangschikt naar hun 'impact'; de mate waarin de artikelen uit het desbetreffende tijdschrift in andere tijdschriften worden geciteerd. Er bestaan diverse methoden om die rangschikking tot stand te brengen, maar het lijkt erop dat oordeelsvorming van professionele onderzoekers steeds minder belangrijk wordt in de rangordening. Op diverse universiteiten wordt nu een zogenaamde AIP-score gebruikt. Die score is de relatieve impactscore van een tijdschrift in de groep van tijdschriften waartoe het behoort (bijvoorbeeld de groep Accounting). De vaststelling van de AIP-score is calculatie van de pure soort; een calculatie, overigens, die voor de meeste wetenschappers obscuur blijft. De AIP-scores bevinden zich tussen 0,1 en 1; het best presterende tijdschrift krijgt een 1,0, het slechts presterende een 0,1. De meting van de prestatie van individuele onderzoekers wordt direct aan de tijdschriftscores gekoppeld. Publiceert een onderzoeker in het beste tijdschrift, dan behaalt hij dus 1,0 punt; publiceert hij in het slechtste tijdschrift op de ranglijst dan krijgt hij 0,1 punt. Elke onderzoeker heeft er daarom belang bij om in een goed presterend tijdschrift te publiceren. Op veel universiteiten is er een vijfjaars-streefcijfer voor een onderzoeker, bijvoorbeeld van 2,0. Wordt dat streefcijfer niet bereikt, dan heeft dat consequenties voor de allocatie van onderzoektijd. Soms worden de scores van de tijdschriften in het verband van de individuele prestatiemeting gekwadrateerd, waardoor er nog meer prikkels ontstaan om in de best presterende tijdschriften te publiceren.
Dit systeem leidt ertoe dat de onderzoekprestatie van individuele wetenschappers wordt gereduceerd tot publicaties in wetenschappelijke toptijdschriften. Veel van wat wetenschappers doen valt buiten het meetsysteem: Nederlandstalige publicaties, publicaties in Engelstalige tijdschriften die niet in de 'ranking' zijn opgenomen, intensieve studie (boeken, tijdschriften) die pas op de langere termijn tot publicatieresultaten lei-

den, begeleiding van promovendi die niet direct leidt tot publicatieresultaten: dat alles telt niet en wordt daarmee impliciet als onbelangrijk afgedaan. Ook al is al dat werk lokaal goed zichtbaar, het wordt in feite onzichtbaar gemaakt.

Als de prestatiemetingen dus al een weergave zijn van de prestaties van individuele onderzoekers, dan is dat wel een hele imperfecte! Eigenlijk gelooft niemand in universiteitsland meer dat dit een reële prestatiemeting is. Maar waar men wel in gelooft is dat de ruimte die voor onderzoek beschikbaar wordt gesteld, afhankelijk is van de score op de prestatiemaatstaf. Daarom is deze praktijk van prestatiemeting zeer invloedrijk in de dagelijkse praktijken van onderzoekers. Zij weten dat ze moeten 'leveren', want anders riskeren ze vermindering van onderzoektijd en zien ze een slechter carrièreperspectief voor zich. De praktijk van de prestatiemeting is dus uiterst invloedrijk, uiterst performatief op de werkvloer van de wetenschappelijk onderzoekers. Zij leidt eerder tot performativiteit dan tot transparantie; de praktijk van prestatiemeting is eerder een motor dan een camera (MacKenzie, 2006).

Terugkijkend op de laatste decennia kan worden geconstateerd dat het fenomeen 'wetenschappelijk onderzoek' door de praktijken van prestatiemeting en rangordening sterk is getransformeerd. Wetenschappelijk onderzoek wordt niet meer gedreven door de nieuwsgierigheid van autonome onderzoekers (al dan niet in groepsverband), maar door de carrièregerichtheid van die onderzoekers of door de prioriteiten van het instituut (faculteit, onderzoeksinstituut) waartoe zij behoren. De idee van academische vrijheid is daarmee op zijn minst sterk uitgehold. Betrokken onderzoekers gericht op de inhoud hebben plaats gemaakt voor onderzoekers die moeten leveren in een marktbureaucratie die de universiteit anno 2017 is.

Uiteraard kan men verschillend denken over het belang van deze transformatie. Maar in ieder geval is zij *niet* primair toe te schrijven aan een grotere transparantie van onderzoekactiviteiten, maar eerder aan het *onzichtbaar* maken van belangrijke aspecten van de onderzoekprestatie. Een waarschuwing is hier op zijn plaats: evenals het zichtbaar maken van het tot dan toe onzichtbare niet per definitie onschuldig is, zo is ook het onzichtbaar maken van het zichtbare dat niet. En dat geldt niet alleen voor AIP-scores in onderzoekprestaties.

Meer in het algemeen hebben *accounting-praktijken* beide elementen in zich: zij maken niet alleen zichtbaar, maar ook onzichtbaar. Nog niet zo lang geleden (2016) schreef ik een artikel in het MAB waarin ik liet zien hoe de calculatie van 'goodwill-impairment value' zich in feite afspeelt in een netwerk van relaties en hoe die calculatie in dat netwerk eigenlijk wegdrijft van transparantie (Vosselman, 2016). En er zijn ongetwijfeld veel meer voorbeelden te geven.

Ik wil zeker niet zeggen dat dit alles per definitie slecht is, ook niet dat het per definitie goed is. Wat ik wel wil zeggen, is dat we ons deze effecten van accountingpraktijken goed moeten realiseren en dat we met elkaar in discussie moeten gaan en blijven over de wenselijkheid dan wel de onwenselijkheid daarvan. Die discussie moet vooral lokaal plaats vinden, *in situ*. Cijfers van welke aard dan ook, zijn spelers in het spel en het is goed om hun rol regelmatig tegen het licht te houden. Hoe het ook zij: het concept van transparantie is een van de grootste misverstanden van deze tijd. ■

Prof. dr. E.G.J. Vosselman is hoogleraar Accounting aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

Literatuur

- MacKenzie, D. (2006). *An engine, not a camera: How financial models shape markets.* Cambridge, MA: MIT Press.
- Power, M. (1999). *The audit society. Rituals of verification.* Oxford: Oxford University Press.
- Vosselman, E.G.J. (2016). Calculaties in een relatienetwerk: het voorbeeld van 'goodwill impairment'. *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfseconomie, 90*(10): 406-411.